

שיעור מס' 2

שוערים פנימיים כמנגנון לשעתוק פערים

מטרת השיעור:

לבחון מהם החסמים המונעים מתלמידים ללמוד וכיצד הם משמשים מנגנון לשעתוק פערים בחינוך.

המונח "שוער" מתייחס לחסם העומד בדרכם של תלמידים בכניסה למסגרות חינוך. יש חסמים גלויים ופורמליים, כגון תנאי קבלה או מבחני כניסה. חסמים אלו עורכים סלקציה גלויה ומעבירים מסר מפורש לתלמיד שהוא אינו טוב די הצורך או אינו שייך לבית הספר. מאידך גיסא, יש חסמים סמויים, שמעבירים את המסר באופן מובלע: ציפיות נמוכות, סביבה חינוכית מנוכרת ועוד. חסמים אלו עלולים להביא להדרה עצמית של התלמיד ממסגרות חינוכיות, וכך הם משמשים בתפקיד שוער פנימי. ההדרה העצמית של התלמידה או התלמיד תבוא לידי ביטוי באופנים שונים: נשירה מבית הספר, היעדר מוטיבציה ללמוד, בעיות משמעת ועוד.

מטרת השיעור היא לבחון את הגורמים היוצרים את השוערים הפנימיים, ומתוך כך להצביע על האפשרות לשינוי. הלימוד מהווה הזמנה ללמוד את עצמנו, כתלמידים וכמלמדים, ואת מקומנו בהצבת החסמים הפנימיים, ומנגד-בהסרתם.

הרכב השיעור:

20 דקות	פתיחה
10 דקות	הזמנה לתלמוד
30 דקות	קריאה מודרכת: תפילת ערבית רשות או חובה?
30 דקות	קריאה מודרכת: מי שאין תוכו כברו
25 דקות	קריאה מודרכת: צערם של תלמידי חכמים
5 דקות	סיכום

פתיחה

המפגש שלנו היום יעסוק בשאלה מדוע תלמידים נמנעים מללמוד. בפתח המפגש נעיין בקטע הלקוח מתוך מאמר מאת חגית גור-זיו מתוך הספר אי שוויון בחינוך. הכותבת חוקרת מדוע יש פערים גדולים בהישגי הקריאה בין תלמידים מרקע כלכלי שונה. בסוגיה זו התנהל ויכוח ציבורי סוער, שהתמקד בשאלה מהי שיטת הוראת הקריאה הנכונה. (היה מאבק בין תומכי גישת "השפה כמכלול" ובין תומכי הגישה הפונטית). הכותבת טוענת כי הדיון ניטש בשאלת השיטה הנכונה מתעלם מהמקור האמתי של הבעיה: הפערים במערכת החינוך הם פועל יוצא של הפערים החברתיים בישראל. שינוי המצב מחייב מודעות של מערכת החינוך לרקע של התלמידים והתלמידות, ובכלל זה המציאות החברתית שהם חיים בה. הכותבת ממחישה את הטענה על בסיס התנסותה בפרויקט לשיפור הקריאה בבית הספר בג'סר א-זרקא. במאמר היא מתארת שיחה עם אחת המורות בבית הספר:

אני זוכרת את אחת השיחות שלי עם מורה בכיתה א'. היא תיארה לי את הילדים המוזנחים שצריכים לקום בבוקר בכוחות עצמם ולשלוח את עצמם לבית הספר כי האם יוצאת בשעה שש בבוקר לעבודות ניקיון בחדרה וחוזרת רק בשבע בערב. היא דיברה על האם באופן שיפוטי אף ששכשביקשתי שתעמיד את עצמה במקומה של האם, היא אמרה שהיא עצמה לא הייתה מסוגלת לנהל אורח חיים קשה כל כך. היא לא ראתה את העוצמה, את הכוח, את היכולת להסתדר ולהחזיק משפחה בתנאים קשים כל כך. היא לא חשבה שהיא יכולה ללמוד מזה משהו חיובי ולשדר לילד תמיכה.

הפרויקט כלל עבודה אינטנסיבית על הכשרת המורים בבית הספר, תוך שימת דגש על תגבור מודעותם של המורים למציאות החברתית שממנה התלמידים באים והתמודדות עמה במסגרת בית הספר. הכותבת מתארת את תהליך השינוי באותו בית ספר ואת תוצאותיו:

כששיטות ההוראה החלו להשתנות והמורות הפסיקו לתקן לילדים את השגיאות בעט אדום, התחילו הילדים לכתוב בחופשיות על עצמם. הם כתבו על החיים האמתיים שלהם, על הקושי, על העלבון, על הבדידות ועל הכמיהה לאהבה של האם שעובדת קשה כל כך. אז גם השתנתה נקודת הראות של המורות. הן התחילו לראות בהם ילדים ראויים להערכה, להבין את ההתמודדות שלהם עם החיים ולהעריך את מה שהם למדו מחוץ לבית הספר על אף כל הקשיים".

הפרויקט הניב תוצאות. בקטע הבא מנתחת הכותבת את סוד הצלחתו של הפרויקט:

בדוגמה של ג'סר א-זרקא השתנו מרכיבים רבים בהוראת הקריאה : חומרי הלימוד, כמות הספרים בכיתה, מבנה הכיתה, דרכי ההוראה ועוד. אך השינוי המשמעותי ביותר בעיני היה בעמדת המורות. הן התחילו להאמין בילדים וביכולת שלהן עצמן ללמוד אותם. אני חושבת שבסופו של דבר, מורות המודעות לשונות של הילדים ולחוסר השוויון, מורות שרגישות לשאלה של צדק חברתי, ימצאו את הדרך ללמד את כולם.

לדעת הכותבת, המענה לשאלה מה מונע או מה חוסם תלמידים מללמוד הוא הסביבה החינוכית. התפנית ברצונם של התלמידים ללמוד חלה כאשר חשו שייכים ורצויים בבית הספר. יכולתם של התלמידים להביא לידי ביטוי את חייהם מחוץ לבית הספר, בצד האמונה של המורות בתלמידים ובעצמן - הם הביאו לשינוי. תלמידים נמנעים מללמוד כאשר הם מקבלים מסר שהם לא די טובים או לא שייכים לבית הספר. אפשר להעביר את המסר באופן גלוי ומפורש: למשל תנאי הקבלה או מבחני כניסה לבית הספר הם בגדר סלקציה גלויה. אולם המסר לתלמיד "הוא לא שייך ולא די טוב", עלול להיות גם מובלע, למשל באמצעות ציפיות נמוכות מהתלמידים, שהעדר ייצוג לעולמו של התלמיד בתכנית הלימודים, סביבה חינוכית מנוכרת וכדומה. בניגוד לתנאי קבלה, החסימה של התלמיד אל מול המסר המובלע מתבצעת "מבפנים". התלמיד עלול להפנים את המסר שהוא לא שייך, ולהדיר את עצמו מהלימודים בדרכים שונות: נשירה, השתמטות, חוסר מוטיבציה או בעיות משמעת.

הזמנה לתלמוד

הלימוד היום יעסוק בשוערים פנימיים וחיצוניים העומדים בדרכם של תלמידים ומונעים מהם ללמוד, וינסה לעמוד על יחסי הגומלין ביניהם, ויתבצע דרך קריאה מודרכת של סיפור על מורה ותלמידים. הסיפור לקוח מתוך מסכת ברכות בתלמוד הבבלי. קריאת הסיפור היא הזדמנות לחוש את אופן הלימוד התלמודי. התלמוד הוא תיעוד של לימוד בעל פה של דיוני האמוראים, מעין פרוטוקול של הדיונים, ועוסק במקור מתקופת התנאים. לרוב הלימוד פותח בציטוט שסביבו נערך דיון. הדיונים מנוהלים בצורה אסוציאטיבית - כל שאלה נענית בתשובה שגורת שאלה אחרת. ה דיון משלב עולמות תוכן שונים. הוא כולל דיון בשאלות הלכתיות תוך הסתמכות על מקורות קודמים, התרחשויות מבית המדרש ומחוצה לו, ואף היכרות עם עולמם הפנימי של חכמים דרך תיאור של חלומות, רגשות ועוד.

את הסיפור נראה בהמשכים: הקריאה תתחלק למספר קטעים תוך התבוננות מזוויות שונות על המתרחש בסיפור. זווית אחת היא בחינתם של השוערים, חיצוניים ופנימיים, וכיצד הם משמשים מנגנון לשעתוק פערים בחינוך. זווית שנייה היא דמות המורה, והתהליך שהמורה עובר במהלך הסיפור.

 מומלץ להניח למשתתפים לקרוא, ולבצע עצירות מונחות להבהרה ולפרשנות. ההערות למנחה הן חלק מהקריאה המשותפת עם הקבוצה. מטרתן לסייע בהבנת התוכן הנלמד ובד-בבד לבחון ולחדד סוגיות המסתמנות מהסיפור.

למעוניינים, ניתן להרחיב את היריעה על התלמוד:

התלמוד הוא חיבור קולקטיבי אשר מסוכמת בו הגותם ההלכתית והאגדית המרכזית של חכמי ישראל בתקופה שלאחר חתימת המשנה (המאה ה-2) ועד תחילת ימי הביניים. הגות זו נכתבה בעיקרה כפרשנות על דברי דורות קודמים של חכמים, דהיינו על המשנה ועל הברייתות. את התלמוד ערכו האמוראים והוא קרוי גם "גמרא", מילה שפירושה בארמית הוא תלמוד (למגמר-ללמוד). יש חוקרים האומרים שמילה זו החליפה בכתוב את המילה "תלמוד" כדי להטעות את הצנזורה הנוצרית. השם "תלמוד" עתיק ומקורו מזמן הגאונים ומשמעו: לימוד, עיון ופירוש. שני מרכזי התורה שבזמן חיבור התלמוד, ארץ ישראל ובל (עיראק של ימינו), הצמיחו שני תלמודים - תלמוד בבלי, שנוצר בישיבות בבל ונחתם בשנת 500 לספירה, ותלמוד ירושלמי, שהוא פרי לימודם של חכמי ארץ ישראל שנחתם בשנת 400 לספירה. על אף ששני תלמודים אלה מבוססים על אותה משנה, ונוצרו במרכזים שהיו ביניהם קשרים רבים, הם שונים בהיקפם, בתוכנם ובמקרים רבים גם במסקנותיהם ההלכתיות. לאחר שנחתמו שני חיבורים אלה, התלמוד הבבלי הפך לספר הלימוד העיקרי בישיבות, ומעטים בלבד למדו את התלמוד הירושלמי, שהשפעתו הייתה קטנה הרבה יותר. חוקרים מנמקים זאת בעריכתו היסודית של התלמוד הבבלי ובשכלולו בידי הסבוראים ובהשפעתם הרבה של גאוני בבל שפעלו להפיכת התלמוד הבבלי לסמכות הלכה בלעדית בעם ישראל. בתלמוד מקובל לפתוח דיון בסוגיה בציטוט ממשנה או מברייתא. אמרות אלו מהוות סמכות, וחכמי התלמוד אינם רואים עצמם רשאים לחלוק עליהן בגלוי, אלא לפרשן בלבד.

אחרי הבאת הציטטה, עולות בדרך כלל כמה שאלות: מהיכן נשאב הדין האמור במובאה, האם אין הוא סותר דין המפורש במקור אחר, האם אין הוא כולל סתירה פנימית בתוכו, האם ניתן ללמוד ממנו דברים נוספים ועוד שאלות דומות לאלו. לעתים מהווה דווקא שאלה מחיי המעשה או מהתאוריה פתיח לדיון, אך גם אז נעשה ניסיון לפתור אותן באמצעות שימוש במקורות הקדומים וליבונם. הדיון התלמודי מנוהל בצורה דיאלקטית ואסוציאטיבית, כאשר כל שאלה נענית בתשובה, שמצדה גוררת שאלה אחרת. לעתים מצוין שמם של השואלים והעונים ולעתים לא. לא תמיד הוכרע הדיון בתלמוד להלכה, דבר שגרר מחלוקות בדורות שאחר כך. לפעמים אין מובא תירוץ לכל הקושיות והן נותרות בחזקת "קשיא" (קשה). דף הלימוד בתלמוד מתחלק לשלושה חלקים. החלק המרכזי הוא התלמוד עצמו. התלמוד הוא תיעוד של לימוד בעל פה של דיוני האמוראים, מעין פרוטוקול של הדיונים. הלימוד נעשה סביב מקור מתקופת התנאים כגון משנה או ברייתא. הפתיחה למקור היא בד"כ "תנן" (שנינו-פתיחה למשנה) או "תניא" (שנויה בברייתא). בצד החיצוני של הדף מופיע פירוש של רבי שלמה יצחקי (רש"י), מגדולי הפרשנים של המקרא והתלמוד (חי בין השנים 1105-1040), המצוין בכתב מיוחד הקרוי על שמו (כתב רש"י). בצד הפנימי מופיע פירוש של בעלי התוספות. תוספות הוא חיבור קולקטיבי של רבני יהדות אשכנז וצרפת מימי הביניים. התוספות הן ביסודן הערות לדברי רש"י. הם מתחילים במובאה קצרה מהתלמוד המכונה "דיבור המתחיל".

(מתוך "ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית")

קריאה מודרכת: תפילת ערבית רשות או חובה?

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות! אמר לו: המתן עד שייכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק עלי בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת - יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי - היאך יכול החי להכחיש את החי? היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו...

תפילת ערבית רשות או חובה – האם חובה להתפלל שלוש תפילות ביום או רק שתיים (שחרית ומנחה). **בא לפני רבי יהושע** – הלך להיוועץ ברבי יהושע בשאלה זו. **בא לפני רבן גמליאל** – רבן גמליאל היה ראש בית המדרש. ייתכן שהתלמיד חשש לקבל תשובה שמתירה ורצה לאשר אותה עם ראש בית המדרש, שרבי יהושע תלמיד שלו. **והלא רבי יהושע אמר לי רשות** – התלמיד לא הסתפק בקבלת תשובה, הוא אינו שואל תמים. **אמר לו המתן עד שי יכנסו בעלי תריסין** – תריסין הוא מגן. זהו כינוי מליצי לתלמידי חכמים שהם לוחמים במלחמתה של תורה. מדוע מבקש רבן גמליאל לחזור על השאלה בפני תלמידי חכמים ולא מסתפק בתשובה לתלמיד או בתוכה ת רבי יהושע? **אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק עלי בעניין זה** – מדוע רבן גמליאל לא פונה ישירות לרבי יהושע אלא לכל תלמידי החכמים? רבן גמליאל תופס את תשובתו של רבי יהושע כערעור על סמכותו, ומבקש להתעמת עמו בפני כלל התלמידים. רבן גמליאל לא מוכיח את רבי יהושע בפני התלמידים, אלא מזמין אותו לעימות. לכאורה יש כאן יומרה לדיון חופשי בו יכול התלמיד להתעמת עם מורהו, שיוכרע על בסיס נימוקים ולא על בסיס יחסי הסמכות. **אמר לו רבי יהושע: לאו** – רבי יהושע מודע לכך שרבן גמליאל מתגרה בו, ולא נענה לקריאת התיגר אלא מבקש להימנע מעימות. **עמוד על רגליך ויעידו בך** – יעידו בך שאמרת שתפילת ערבית רשות. רבן גמליאל תובע מרבי יהושע לעמוד על דעתו ולהתעמת. **אלמלא אני חי והוא [השואל] מת יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו כשאני חי והוא חי היאך יכול החי להכחיש את החי?** – רבי יהושע מודה שאמר את הדברים, אך ממשיך לעמוד בסירובו להתעמת. **היה רבן גמליאל יושב ודורש ורבי יהושע עומד על רגליו** – רבן גמליאל ממשיך לדחוק ברבי יהושע לומר את דעתו והאמת שהוא מחזיק בה. הוא מעמיד אותו על רגליו עד שיהיה נכון להתעמת.

- כיצד אתם מפרשים את מה שהתרחש בין רבן גמליאל לרבי יהושע?
- כיצד הדיון על שוערים פנימיים שבו פתחנו את המפגש, יכול להאיר את ההתרחשות?

בקטע שקראנו אנו מתוודעים להווי הלימוד בבית המדרש של רבן גמליאל. מנקודת הראות של רבן גמליאל, רבי יהושע חלק עליו מחוץ לכותליי בית המדרש, אך נמנע מהתעמתות ישירה עמו. הוא דוחק ברבי יהושע שביע את עמדתו באופן ישיר. לכאורה, ניתן היה להסיק כי פנייתו של רבן גמליאל לתלמידי החכמים משמעה כי בית המדרש יוצר מרחב הפתוח לדעות שונות ולקולות שונים של התלמידים. רבן גמליאל מבקש להכריע את הדיון על בסיס נימוקים ולא על בסיס יחסי הסמכות. אולם ההתנצחות הכוחנית של רבן גמליאל עם רבי יהושע בהמשך הטקסט מעידה כי מסגרת הלימוד אינה מאפשרת למעשה לימוד פתוח. רבי יהושע מפרש את קריאת הת יגר של רבן גמליאל כניסיון להתנצח עמו ולהבהיר בכך ביד מי הסמכות, ולא כהזמנה לדיון פתוח בין שווים. הקטע שקראנו מלמד אותנו לא רק על התנהלות המורה, אלא גם על התנהלות התלמידים במסגרת זו. רבי יהושע, שחולק על רבן גמליאל נוקט דרך של הימנעות: הוא נמנע מלהביע את דעתו ולהתעמת עם רבן גמליאל (מה שרבן גמליאל מפרש כ"לשחק משחקים"). הבעת דעה מנוגדת נעשית רק מחוץ לכותלי בית המדרש. תגובתו של רבי יהושע יכולה ללמד על ההפנמה של המסר שהלימוד אינו למעשה מרחב פתוח שבו ניתן לבטא דעות באופן חופשי, מסר שהועבר ביודעין או שלא ביודעין על ידי רבן גמליאל. גם אם במקרה זה ביקש רבן גמליאל לפתוח דיון בשאלה, רבי יהושע נמנע מהבעת עמדה כיוון שהוא הפנים את מקומו במערכת.

ייתכן כי הסיטואציה המתוארת בין רבן גמליאל לרבי יהושע מעלה זיכרונות על עימותים מסוג זה עם מורים שעתים הם גורמים לתגובות של הימנעות או לתגובות דומות. חוויות מסוג אלו יכולות להטביע

חותם על תלמידים וללוות אותם גם בבגרותם. קריאת הסיפור מלווה לעתים בהזדהות וברצון להתקומם נגד הסיטואציה על רקע חוויה אישית. כל מי שמעוניין לשתף את הקבוצה בסיפור על חוויה דומה שעברו מוזמן. (מפאת קוצר הזמן נצטמצם לתגובות אחדות בלבד).

קריאה מודרכת: מי שאין תוכו כברו

עד שרינונו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן עמוד ועמד. עד כמה יצער אותנו וילך? בראש השנה אשתקד ציער אותו, בבכורות במעשה רבי צדוק ציער אותו. בוא ונעביר אותו. מי נעמיד במקומו? נעמיד את רבי יהושע? בעל מעשה הוא, נעמיד את רבי עקיבא? שמא יעניש אותו שאין לו זכות אבות. אלא נעמיד במקומו את רבי אלעזר בן עזריה שהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם - שאם יקשו לו [קושיית] יפרק אותן, והוא עשיר - שאם יש לו לעבוד בבית הקיסר אף הוא ילך ויעבוד. והוא עשירי לעזרא - שיש לו זכות אבות ולא יוכל להעניש אותו... [קטע זה חסר את חלקו האמצעי, המתאר את הפנייה לרבי אלעזר בן עזריה וקבלתו את תפקיד ראש בית המדרש]. שנינו: אותו היום סילקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו לא ייכנס לבית המדרש.

חוצפית התורגמן – תורגמן הוא האיש שחוזר בקול רם על דברי הרב, כך שגם הספסלים האחוריים בבית המדרש יוכלו לשמוע. **עמוד! ועמד** – התלמידים מחו וציוו על חוצפית לעצור את השיעור. **עד כמה נצטער ונלך, בראש השנה ...** – אנו למדים על שני מקרים דומים בהם ציער רבן גמליאל את רבי יהושע. בראש השנה ציווה עליו לבוא בתרמילו ביום בו חל יום הכיפורים לפי חשבונו של רבי יהושע, ובמעשה רבי צדוק ציער אותו כשאמר לו לעמוד על רגליו, מפני שהתחמק מלהתעמת עם רבן גמליאל בציבור. **בוא ונעביר אותו** – התלמידים מסרבים ללמוד מרבן גמליאל. שימו לב כי ההחלטה שמקבלים התלמידים מעידה כי הסמכות של המורה מוקנית מתוקף קבלת הסמכות על ידי התלמידים. לכן כשהם מסרבים ללמוד ממנו, הוא מועבר מתפקידו. **מי נעמיד במקומו** – נשאלת השאלה מי יחליף את רבן גמליאל כראש בית המדרש. **נעמיד במקומו את רבי יהושע... שבעל מעשה הוא** – הוא היה הגורם להדחה של רבן גמליאל. **נעמיד במקומו את רבי עקיבא? שמא יעניש אותו שאין לו זכות אבות** – רש"י מפרש שלא יעניש אותו רבן גמליאל בהקפדה עליו. **אלא נעמיד את רבי אלעזר בן עזריה שהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא** – הקריטריונים להכרעה בשאלה מי יהיה ראש בית הדין חופפים לקריטריונים של בית שמאי לקבלת תלמידים. **הוא חכם... ולא יוכל להעניש אותו** - הטעמים לבחירת ראש בית המדרש הם טעמים פרקטיים. הקריטריונים לבחירת ראש בית המדרש נגזרים מהמציאות החברתית שבה בית המדרש פועל. על אף שבית המדרש מתיימר לייצר שבה לומדים יחד עשירים ועניים ללא הבדל, הסטטוס החברתי-כלכלי הוא קריטריון רלוונטי לבחירת ראש בית המדרש.

- כיצד הייתם מפרשים את הביטוי "אין תוכו כברו"?
- כיצד הייתם מנחים את שומר הפתח בעבודתו? מהם הקריטריונים למיון?

 הצבת הקריטריון "אין תוכו כברו" מעלה שאלות ופתוחה לפרשנויות. ההגדרה המילונית לביטוי "תוכו כברו" היא מי שפנימיותו כחיצוניותו, קָלְבו כן דבריו (מילון אבן שושן). הוראתו של רבן גמליאל היא עמומה ואינה ברורה.

מצד אחד יש שומר הפתח שנועד לוודא שלא כולם ייכנסו לבית המדרש. מצד שני, לא ברור האם ניתן להבחין במי שאין תוכו כברו. דרך אחת להבחין במי שאין תוכו כברו הוא על סמך סממנים חיצוניים שסיפק רבן גמליאל. דרך שנייה לפרש את הקריטריון היא ש הקריטריון אינו ממיין בפועל, אלא הוא מסר לגבי מי ראוי להיכנס לבית המדרש. תפקידו של שומר הפתח בהקשר זה הוא המחשת המסר והפנמתו לבאי בית המדרש. שומר הפתח משמש מעין בבואה לתלמיד, הוא משקף לתלמיד אם הוא ראוי או לא ראוי להיכנס לבית המדרש. תלמיד שחש שאינו ראוי יירתע מהשומר ו יימנע מלהיכנס לבית המדרש. השאלה שבה נרצה להתמקד בדיון היא איזו בבואה משתקפת באמצעות שומר הפתח? על-פי אלו סממנים יקבע התלמיד לגבי עצמו אם הוא ראוי או לא?

- במידה והקריטריון אינו ברור דיו, איזה תפקיד ממלא שומר הפתח?
- מי ימנע מעצמו, לדעתכם, להיכנס לבית המדרש?

גם אם הקריטריון לא נועד למיין על בסיס סממנים חיצוניים, עצם העובדה שעומד שומר בפתח משדרת את המסר שלא כולם ראויים להיכנס. נוכחותו של השומר מטילה מורא, ובכך יוצרת השפעה פסיכולוגית על הבאים בשערי בית המדרש. נוכחותו של השומר מביאה את התלמיד לחקור בשאלה האם הוא מתאים או לא מתאים לבית המדרש.

בקטעי הקריאה הקודמים נחשפנו לתמונות מתוך הווי בית המדרש. בקטע הראשון התוודענו לאווירת הלימוד בבית המדרש, שהצטיירה כמתוחה ולא מאפשרת דיון פתוח. אווירה זו פוגעת בכל התלמידים, שאכן מתקוממים נגד רבן גמליאל, אך פוגעת במיוחד בתלמידים שאינם בטוחים בעצמם ועלולה לגרום להם לחוש לא שייכים ולא מתאימים, ומכאן להביא להדרתם מבית המדרש. בקטע השני למדנו שראש בית המדרש צריך לעמוד בקריטריונים של חכמה, עושר ויחוס. אמנם הקריטריונים נובעים מטעמים פרקטיים, אך התלמידים שנכנסים לבית המדרש מגלים שראש בית המדרש הוא בעל סטטוס כלכלי וחברתי גבוה, ומכאן הם עשויים להסיק עד כמה הם מתאימים לבית המדרש. חשוב לציין כי הפרשנות משתנה מתלמיד לתלמיד. היא תלויה במידת הביטחון העצמי, ובהתנסויות קודמות שלו.

תלמיד שימנע עצמו מלהיכנס הוא תלמיד שיחוש ש אינו ראוי או שאינו שייך; זהו תלמיד עם ציפיות נמוכות מעצמו. תאוריה פסיכולוגית המכונה "האני במראה" מציעה תזה על ציפיות האדם מעצמו: האדם מתבונן במראה חברתית. האדם שהוא יצור פרשן, נותן משמעות למראה החברתית. הפרשנויות מוטמעות ומוצפנות וסיכומן הוא הדימוי העצמי. יותר מזה: כלל הפרשנויות של האדם את מה שהוא סגור שחושבים עליו יוצר את הכוחות של האדם לממש את זהותו. (זוהי תזה של קולי, פסיכולוג מתחילת המאה ה-20). התאוריה, בצירוף הדברים שעלו בדיון, מעלה שאלות לגבי המראה החברתית שמציג בית המדרש בפני התלמידים. מהי התמונה החברתית שמציג בית המדרש? אלו משמעויות לגבי עצמו יכול התלמיד לגזור מהתבוננות ממראה זו?

חשוב לציין כי כל תלמיד נותן משמעות למה שמשתקף במראה החברתית. לכן ייתכן שלתלמידים מרקע חברתי או כלכלי דומה תהיה חוויה שונה בבית המדרש, בהתאם לאופן שבו הם מפרשים את מה שניבט מן המראה.

התאוריה מצביעה על כך ש המסרים שאנו מקבלים ומטמיעים מסביבתנו עשויים להיות בעלי השפעה רבה על עיצוב הדימוי העצמי שלנו. בכך, מסרים אלו משפיעים על המוטיבציה שלנו לעשות דברים, על הביטחון בעצמנו ועל התנהגותנו. מסרים אלו אינם מועברים ישיר ו לא אלא גם בעקי פין: מידת הציפיות של אחרים מאתנו, האם אני מרגיש שייך לקבוצה מסוימת או לא (האם אני דובר באותה שפה או באותו ניב של הקבוצה, האם החברים האחרים בקבוצה מגיעים מרקע דומה לשלי).

כל המעוניין לשתף את הקבוצה בחוויות אישיות מוזמן: האם מישהו בקבוצה מעוניין לספר על חוויה מעצבת שלו ממערכת החינוך? האם גם ההימנעות או העצירה העצמית מהדהדת אצלכם ותרצו לחלוק חוויות אלו עם הקבוצה? (מפאת קוצר הזמן נצטמצם לתגובותיהם של מי שלא השמיעו את דבריהם.)

קריאה מודרכת: צערם של תלמידי חכמים

אותו היום התווספו כמה ספסלים. אמר רבי יוחנן וחולקים עליו אבא בן יוסף ורבנן. אחד אמר: התווספו ארבע מאות ספסלים, ואחד אמר: שבע מאות ספסלים. חלשה דעתו של רבן גמליאל שאמר: שמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל. הראו לו בחלומו כדים לבנים של אפר. ולא היא - החלום נועד ליישב דעתו. ששנינו: עדויות בו ביום נשנית וכל היכן שאומרים בו ביום - אותו היום היה. ולא הייתה הלכה שהייתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוהו. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש [...] אמר רבן גמליאל הואיל וכך אלך לפייס את רבי יהושע. כשבא לביתו ראה את כתלי ביתו שהם שחורים. אמר לו: מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאין אתה יודע בצערם של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם ניזונים.

אותו היום התווספו כמה ספסלים - ביום שבו סולק שומר הפתח התווספו תלמידים. **שמא חס ושלום מנעתי תורה מישראל** - מה האמירה מלמדת אותנו על רבן גמליאל? צערו של רבן גמליאל מעיד כי התנהלותו בבית המדרש לא נבעה ממניעים אישיים אלא מתפיסה חינוכית וממחויבות ללימוד תורה. **הראו לו בחלומו כדים לבנים מלאים באפר** - כדים לבנים מלאים באפר הם משל לתלמידים שאין תוכם כבדם. החיצוני אינו מעיד על הפנימי. משמעות החלום שהתוספת של התלמידים היא מספרית בלבד, והם אינם מפנימים את לימודם. **ולא היא, ליישב דעתו** - מדוע רצו ליישב דעתו של רבן גמליאל? **וכל היכן שאומרים בו ביום, אותו היום היה** - וכל הלכה שפותחת ב"בו ביום", נשנתה באותו היום שהוציאו את שומר הפתח. **ולא הייתה הלכה שהייתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוהו** - הוצאת שומר הפתח הביאה לתנופה לימודית. השינוי חל לא רק בגידול במספר התלמידים, אלא גם בהווי בית המדרש, שהפך פעלתני ותוסס. המסר שמועבר דרך תיאור בית המדרש הוא שבית מדרש הומוגני פוגע בלימוד. פתיחת השערים מאפשרת זרימה וכניסה של תלמידים וקולות שונים. **ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש** - רבן גמליאל מכיר בחיוניות של בית המדרש ולכן ממשיך לפקוד את בית המדרש. בהמשך הגמרא מובא סיפור שממנו למדים שרבן גמליאל המשיך לפקוד את בית המדרש כתלמיד. (מפאת קוצר הזמן אנו נדלג על הסיפור ונעבור לקטע הבא.) **הואיל וכך היה** - ניתן לפרש בשני אופנים: היות שרבן גמליאל אינו מורה אלא תלמיד, הוא יוכל למחול על כבודו וללכת לפייס את רבי יהושע. קרי, השוני הוא במעמדו של רבן גמליאל ולא בעמדתו לגבי שיטת הלימוד. מאידך גיסא, ניתן לפרש זאת כשוני בעמדות. **כי בא לביתו ראה את קירות ביתו שהם שחורים** - רבן גמליאל לומד על מצבו הכלכלי של רבי יהושע וראשונה כשנכנס לביתו. עולה השאלה מדוע לא ביקר רבן גמליאל את רבי יהושע בביתו עד כה?

מקריאתנו עד כה עולה כי העימות של רבי יהושע עם רבן גמליאל אינו רק על רקע בין-אישי, אלא עימות בין תפיסות חינוכיות שונות. התפיסה של רבן גמליאל היא שלרקע שממנו התלמיד בא אין חשיבות בבית המדרש. הקריטריון שהוא מציג כתנאי לבית המדרש אינו ממיין על בסיס עושר או ייחוס אלא מתמקד במחויבותו של התלמיד ללימוד. רבן גמליאל אינו מבקר את התלמידים בביתם ואינו יודע מהו מעמדם החברתי-כלכלי. הניסיון של רבן גמליאל ליצור בית מדרש שבו הרקע הכלכלי אינו רלוונטי מציג תפיסה של שוויון פורמלי בבית המדרש. גם לתלמיד עני וחסר ייחוס ניתנת האפשרות להיכנס לבית המדרש. כיוון שאין לרבן גמליאל ידיעה על מצבם הכלכלי של תלמידיו הוא מציב בפניהם רף שווה של ציפיות. התפנית חלה אצל רבן גמליאל כאשר הוא יוצא מבית המדרש ונכנס לביתו של רבי יהושע. הביקור בבית וההיכרות עם הרקע האישי מחוללים בו שינוי. עם זאת, לעתים ידיעת מצבם הכלכלי של התלמידים עלולה לגרום להנמכת רף הציפיות מהם ובעקבות כך לשקף להם שהם פחות טובים, תופעה הידועה בשם "אפקט פיגמליון". מכאן עולה דילמה עקרונית בחינוך: האם ניתן לנתק את הלימוד מההקשר החברתי של התלמידים? האם יצירת השוויון הפורמלי של הנהגת כללי משחק שווים לכולם, תוך העלמת עין מנקודות המוצא ומהרקע של התלמידים אכן יוצרת מרחב שבו כולם שווים?

סיכום

השיעור הקודם הדגים כיצד שעתוק פערים עלול להיווצר שעתוק בתנאים של שוויון פורמלי, כיצד בפועל, לצד הרטוריקה של שוויון, נוצרת פרקטיקה של אי-שוויון. הלימוד מחדד לנו כי החסמים אינם רק חסמים כלכליים, אלא גם פסיכולוגיים. הלימוד גם מראה לנו תהליך התפתחות של מורה. הסיפור אינו מסתיים כאן אלא בחזרתו של רבן גמליאל לבית המדרש וכן בכהונה לסירוגין של רבן גמליאל ורבי אליעזר כראש בית המדרש.

כאן המקום לחזור לסוגיה שבה פתחנו את הלימוד: תפילת ערבית רשות או חובה. החיוב בתפילת ערבית אינו זהה לגבי מי שעובד בדוחק לפרנסתו ומי שהפנאי בידו. העובדה שרבן גמליאל אינו מכיר בצערם של תלמידי חכמים מונעת ממנו להכיר בקושי שיוצר החיוב בתפילת ערבית אצל התלמידים. עיוורונו של רבן גמליאל למצבם הכלכלי של התלמידים נועד להשיג שוויון, אך בפועל הוא מכביד את הנטל על התלמידים העניים. שאלה שעמה נסכם את הלימוד היא האם המודעות לצערם של תלמידי חכמים הייתה משנה את קביעתו של רבן גמליאל.

למידע נוסף והרחבות:

חגית גור בשיתוף רוברטו ברות', "הוויכוח על שיטת הוראת הקריאה בראייה של הפדגוגיה הביקורתית", אי שוויון בחינוך, דפנה גולן-עגנון (עורכת), 2004.

דו"ח הועדה להוראת הקריאה (2001).

שוערים פנימיים כמנגנון לשעתוק פערים (קריאה מודרכת)

תפילת ערבית רשות או חובה?

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפ ילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפ ילת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. אמר לו: והלא רבי יהושע אמר לי רשות! אמר לו: המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש. כשנכנסו בעלי תריסין, עמד השואל ושאל: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו רבן גמליאל: חובה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק עלי בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: אלמלא אני חי והוא מת - יכול החי להכחיש את המת, ועכשיו שאני חי והוא חי - היאך יכול החי להכחיש את החי? היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו...

(תרגום בבלי, ברכות, כז, ע"ב).

- כיצד אתם מפרשים את מה שהתרחש בין רבן גמליאל לרבי יהושע?
- כיצד הדיון על שוערים פנימיים שבו פתחנו את המפגש, יכול להאיר את ההתרחשות?

מי שאין תוכו כברו

עד שריננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן עמוד ועמד. עד כמה יצער אותנו וילך? בראש השנה אשתקד ציער אותנו, בבכורות במעשה רבי צדוק ציער אותנו. בוא ונעביר אותו. מי נעמיד במקומו? נעמיד את רבי יהושע? בעל מעשה הוא, נעמיד את רבי עקיבא? שמא יעניש אותו שאין לו זכות אבות. אלא נעמיד במקומו את רבי אלעזר בן עזריה שהוא חכם והוא עשיר והוא עשירי לעזרא. הוא חכם - שאם יקשו לו [קושיית] יפרק אותן, והוא עשיר - שאם יש לו לעבוד בבית הקיסר אף הוא ילך ויעבוד. והוא עשירי לעזרא - שיש לו זכות אבות ולא יוכל להעניש אותו... [קטע זה חסר את חלקו האמצעי, המתאר את הפנייה לרבי אלעזר בן עזריה וקבלתו את תפקיד ראש בית המדרש]. שנינו: אותו היום סילקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. שהיה רבן גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו לא ייכנס לבית המדרש.

(תרגום בבלי, ברכות, כח, ע"א).

- כיצד הייתם מפרשים את הביטוי "אין תוכו כברו"?
- כיצד הייתם מגחים את שומר הפתח בעבודתו? מהם הקריטריונים למיון?
- במידה והקריטריון אינו ברור דיו, איזה תפקיד ממלא שומר הפתח?
- מי ימנע מעצמו, לדעתכם, להיכנס לבית המדרש?

קריאה מודרכת: צערם של תלמידי חכמים

אותו היום התווספו כמה ספסלים. אמר רבי יוחנן וחולקים עליו אבא בן יוסף ורבנן. אחד אמר: התווספו ארבע מאות ספסלים, ואחד אמר: שבע מאות ספסלים. חלשה דעתו של רבן גמליאל שאמר: שמא חס ושלום מנעתי תורה מישאל. הראו לו בחלומו כדים לבנים של אפר. ולא היא - החלום נועד ליישב דעתו. ששנינו: עדויות בו ביום נשנית וכל היכן שאומרים בו ביום - אותו היום היה. ולא הייתה הלכה שהייתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוהו. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש [...]. אמר רבן גמליאל הואיל וכך אלך לפייס את רבי יהושע. כשבא לביתו ראה את כתלי ביתו שהם שחורים. אמר לו: מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה. אמר לו: אוי לו לדור שאתה פרנסו, שאין אתה יודע בצערם של תלמידי חכמים במה הם מתפרנסים ובמה הם ניזונים.

(תרגום בבלי, ברכות, כח, ע"א).